

מורנו" להחזיר עטרה ליושנה סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

הלכות שמיטה

תקנת הפרוזבול

יחידה מספר 25

ספרי דברים פרשת ראה פיסקא קיג

- א. "ואשר יהיה לך את אחיך", ולא של אחיך בידך, מיכן אתה אומר: המלווה על המשכון אין משמט. "את אחיך תשמט ידך", ולא המוסר שטרותיו לבית דין
  - ב. מיכן אמרו: התקין הלל פרוסבול מפני תיקון העולם, שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה, עמד והתקין פרוסבול
  - ג. וזהו גופו של פרוסבול: מוסרני אני לכם, פלוני ופלוני הדיינים שבמקום פלוני, כל חוב שיש לי, שאגבנו כל זמן שארצה, והדיינים חותמים למטה או העדים
- ביחידה הקודמת עסקנו בשני הנושאים הראשונים: הגדרנו את היחס בין מסירת השטרות לבית הדין ובין תקנת הפרוזבול, ועמדנו על השיקולים של הלל לתקן את הפרוזבול. ביחידה זו נעסוק בחלק השלישי: בפני מי מוסרים את הפרוזבול?

למי מוסרים את הפרוזבול?

תוך כדי ההתלבטות אם הלל תיקן את הפרוזבול לדורו בלבד או גם לדורות הבאים מובאים דברי שמואל:

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף לו עמוד ב

אמר שמואל: לא כתבין פרוסבול אלא אי בני דינא דסורא אי בני דינא דנהרדעא; ואי סלקא דעתך לדרי עלמא נמי תקין, בשאר בי דינא נמי לכתבו! דלמא כי תקין הלל לדרי עלמא - כגון בי דינא דידיה, וכרב אמי ורב אסי, דאלימי לאפקועי ממונא, אבל לכולי עלמא לא

שמואל קובע שבית הדין החותם על הפרוזבול צריך להיות בית הדין של סורא או נהרדעא (השיבות הגדלות של בבל). משמע שהתקנה מאוד מקומית: בימינו אין בית דין, לא בסורא ולא בנהרדעא, וגם אין לנו בית דין עם סמכות פסיקה ברמה של התנאים והאמוראים (לדוגמא: אין לנו סמכות לחלוק על התנאים או האמוראים). מסקנת הגמרא מעט מורכבת. היא אומרת - כגון בתי הדין הללו, כמו רב אמי ורב אסי, שבכוחם להוציא ממון. ניתן להבין את הדברים בשתי אפשרויות: א. רק בתי הדין המרכזיים שבדור, כמו סורא, נהרדעא, רב אמי ורב אסי, יכולים לחתום על הפרוזבול. ב. כל בית דין שבסמכותו להוציא ממון יכול לחתום על פרוזבול, "אבל לכולי עלמא לא" (בשונה, לדוגמא, מהתרת נדרים, עבורה ניתן להעמיד כל שלושה).

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה יז

אין כותבין פרוזבול אלא חכמים גדולים ביותר כבית דינו של רבי אמי ורבי אסי שהן ראויין להפקיע ממון בני אדם, אבל שאר בתי דינין אין כותבין

נראה שהרמב"ם מדגיש את הצורך שיהיו "חכמים גדולים ביותר כבית דינו של רבי אמי ורבי אסי". למה להביא דוגמאות היסטוריות? כנראה שלרמב"ם באמת חשוב שמסירת הפרוזבול תהיה בפני גדולי הדור ממש. ביחידה הקודמת למדנו שהרמב"ם סובר שמסירת השטרות לבית הדין משמרת את זכות תביעת החוב מדאורייתא. הפרוזבול אינו מוסר את החובות בפועל, אלא מחקה את מסירת השטרות. הלל תיקן שהצהרת מסירה שכזו תשמר את החובות מדרבנן (כאשר שמיטת החובות עצמה אף היא מדרבנן). לפי שיטה זו הפרוזבול יכול להראות כתרגיל עוקף הלכה. ככל הנראה כדי לאזן את הפן הזה, יש צורך שהצהרת המסירה תהיה לבית הדין הגבוה ביותר. כך משמע מלשון ספר התרומות (שלמדנו ביחידה הקודמת שסובר כרמב"ם):

ספר התרומות שער מה אות יא

וכן ב"ד שגמרו את הדין וכתבו איש פלוני חייב לאיש פלוני ליתן לו כך וכך אינו משמט, שזה כגובי הוא וכאלו בא לידו ואינו כמלוה. וכדגרסינן בשביעית כל מעשה ב"ד אינן משמיטין. ונראה לי שהמוסר שטרו לב"ד אינו כענין הפרוזבול, כי הפרוזבול אינו מועיל ... אלא בבית דין חשוב, וכדלעיל, וזה דבר חזק יותר ממנו. וראיה לדבר ששניהם

נשנו במשנה במסכת שביעית מוסר שטרות לב"ד ופרוזבול לבד. ואף על גב דכתב בפרוזבול 'מוסרני לכם', כך היה אומר אבל לא היה מוסר. וזהו מה שהקל רבן גמליאל. אבל מסר שטרו חזק ומועיל יותר מפרוזבול, ויכול להיות אף בהדיוטות הואיל ויהיו ג' בני אדם. כך נראה לי באמת

רבינו תם מתלבט שמא אי אפשר לחתום על פרוזבול בימינו כלל, מכיוון שאין לנו בית דין כבתי הדין של סורא ונהרדעא! אך הוא דוחה את ההצעה הזאת:

ספר הישר לר"ת (חלק החידושים) סימן קלח

מצינו תשובות רבותינו שהיו אומרים שאין כותבין עתה פרוזבול משום דשמואל, דאמר 'לא כתבין פרוזבול אלא בבי דינא דסורא או בי דינא דנהרדעא'

אלא שהמתרץ לקח רבי אמי ורבי אסי שבדורו. שמע מינה שבכל דור ודור גדולי אותו הדור אין נראה לי, דמתרץ כדמפרש: כי תקין הלל כגון בי דינא דר' אמי ור' אסי דאלימי וכו', והרי ר' אמי ור' אסי לא היו כשמואל ורב, דאינהו, רב ושמואל, בי דינא דנהרדעא וסורא בדורם כרב ושמואל בדורם. ואפילו אינו גדול הדור יכול לכתוב פרוזבול, דהא נפיש גובריה דרב ושמואל דר' אמי ור' אסי! ולא אמרה שמואל שאין כותבין פרוזבול אלא בי דינא דסורא ונהרדעא אלא לאפוקי שני הדיוטות או שלשה הדיוטות

ר"ת עובר בין שלוש אפשרויות בקריאת הגמרא:

- א. בזמן שאין תלמידי חכמים עם סמכות של ראשוני האמוראים, אין אפשרות לעשות פרוזבול.
- ב. בכל דור ניתן לעשות פרוזבול בבית הדין הגדול והמרכזי שבדורו.
- ג. ניתן לעשות פרוזבול בכל בית דין שיש לו סמכות להוציא ממון. עיקר כוונתו של שמואל היא שאין אפשרות לעשות פרוזבול בפני סתם שלושה.

האם שמואל התנגד לפרוזבול?

במובנים רבים הרמב"ן ראה את עצמו כממשיך דרכו של הר"ף. אנו מוצאים מקומות אין ספור בהם הרמב"ן נרתם להגנה על שיטתו. בסוגייתנו הר"ף אינו מזכיר את האמירה הזו של שמואל על כך שניתן למסור פרוזבולים רק בבתי דין מסוימים. מדוע?
הרמב"ן מפנה אותנו לעיין באמירות השונות של האמוראים בהמשך הסוגיה:

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף לו עמוד ב

אמר שמואל: הא פרוסבלא - עולבנא דדייני הוא, אי איישר חיל אבטליניה ... ורב נחמן אמר: אקיימנה. אקיימנה? הא מיקיים וקאי! הכי קאמר: אימא ביה מילתא, דאע"ג דלא כתוב ככתוב דמי ... רבנן דבי רב אשי מסרי מילייהו להדדי. רבי יונתן מסר מילי לר' חייא בר אבא, אמר ליה: צריכנא מידי אחרינא? אמר ליה: לא צריכת

רש"י מסכת גיטין דף לו עמוד ב

עולבנא דדייני הוא - לקמן מפרש לשון חוצפא שנוטלים ממון שלא כדין בחזקה. אם איישר חיל - אם אחזיק כח. אבטליני - אלמא לאו לדרי עלמא תקין דא"כ היכי מצי שמואל למימר אבטליניה. אימא ביה מילתא - אושיב בית דין ואתקין דסתם מלוין יהו כמוסרין שטרותיהן לבית דין ואף על גב דלא כתב ניהוי כמו שכתב. מסרי מילייהו - בלא כתיבת פרוזבול אלא כך אמר לחברים הרי אתם בית דין וחובי מסור לכם לגבותו כל זמן שארצה. שמואל ראה בתקנת הפרוזבול עלבון לדיינים, והיה רוצה לבטל את תקנת הפרוזבול.¹ רב נחמן, לעומתו, היה רוצה להקל יותר על יצירת הפרוזבול, וליישם את הפתרון הפתוח לתלמידי החכמים לכולם. הרמב"ן מסביר שהגבלת בתי הדין בהם ניתן לחתום על פרוזבול היא חלק מהמגמה של שמואל להגביל את אפשרות קיום הפרוזבול. מכיוון שאיננו מקבלים את שיטתו העקרונית, אנו גם דוחים את הגבלתו על בתי הדין הרשאים לעשות פרוזבול:

¹ יש מקום לבחון את דברי שמואל לאור השיטות שלמדנו ביחידה הקודמת. לפי רש"י לכאורה דבריו מובנים מאוד: הלל יצר הלכה דרבנן, המאפשרת לאדם לתלות את ההתעלמות מתקנת שמיטת הכספים על בית הדין. לפי הרמב"ם וההולכים בדרכו לכאורה ניתן לבאר את דברי שמואל כך: הלל מאפשר לאנשים לנצל את הדין של מסירת השטרות בלי שהם ממש מוסרים את השטרות. למה שבית הדין ישתף עם זה פעולה? כתקנה נקודתית ניתן לקבל הנחה שכזאת, אך הוא מתנגד לקביעת הלכה שכזו לדורות. לפי דברי בעלי התוספות דברי שמואל קשים יותר. לכאורה יש להבין את דבריו כך: הלל הטיל על הדיינים את החובה לפרסם את אפשרות מסירת השטרות לבית הדין בכל אזור ובכל דרך אפשרית. ממתן מוטל על דיינים לצאת מגדרם לסייע לאנשים לעקוף את הדין?

כאמור, דברי שמואל מסתדרים לפי כל אחת מהשיטות, אך ראוי לשים לב שדבריו מתפרשים באופן מעט שונה לפי כל שיטה.

חידושי הרמב"ן מסכת גיטין דף לו עמוד ב

ונראה לי דהא דאמר שמואל דלא כתבינן פרוזבולא אלא או בבי דינא דסורא או בבי דינא דנהרדעא לא קי"ל כוותיה, דשמואל לטעמיה דמהדר לבטוליה, (אלא) קיימא לן כרב נחמן דאמר אקיימיניה ... כיון דחזינן לרבנן דבי רב אשי דמסרי מילי להדדי ולא מסרי מילי לרבנא אשי דאיהו אלים בשעתיהו, אלמא אפילו בי דינא אחרינא דלא אלים כולי האי כתיב ולדרי עלמא תקין ... ואשכחן נמי לרב נחמן דאמר (ל"ב ב') (שאפשר לעשות פרוזבול) בשניים, אלמא לא בעינן בי דינא דאלים, אלא גריע משאר דיני ממונות, ושמע מינה דכי תקין הלל לאו בכגון ר' אמי ור' אסי בלחוד תקין ... אלא שמע מינה ליתא לדשמואל, וכן דעת רבנו הגדול ז"ל שכתב דין פרוזבול סתם והשמיטה לזו. אבל ראיתי לרב ר' משה תלמידו ז"ל שכתבה

שמואל הוא היחיד המגביל את בתי הדין אליהם ניתן למסור את הפרזבול. האמוראים האחרים חולקים, וסוברים שאין הגבלה לאלו בתי הדין ניתן למסור את הפרזבול, והלכה כמותם.

העמקה נוספת בשיטת הרמב"ם לאור דברי הרמב"ן

הרמב"ן הציג בפנינו את החולקים על שמואל:

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף לו עמוד ב

אמר שמואל: הא פרוזבולא - עולבנא דדייני הוא, אי איישר חיל אבטליניה ... . ורב נחמן אמר: אקיימנה. אקיימנה? הא מיקיים וקאי! הכי קאמר: אימא ביה מילתא, דאע"ג דלא כתוב ככתוב דמי ... רבנן דבי רב אשי מסרי מילייהו להדדי. רבי יונתן מסר מילי לר' חייא בר אבא, אמר ליה: צריכנא מידי אחרינא? אמר ליה: לא צריכת

תלמידי בית מדרשו של רב אשי הסתפקו במסירת החובות זה לזה, בעל פה. רב נחמן אמר שאילו היה לו כוח לתקן את הפרזבול מחדש, היה מתקן שלא יהיה צורך בשטר, אלא היה מסתפק במסירת החובות על פה, כמו שעשו תלמידי החכמים.

הטור מבין שלשיטת הרמב"ן (ואביו הרא"ש שהלך בדרכו של הרמב"ן) יש כאן מחלוקת בין שמואל ובין רב נחמן. מכיוון שדעת שמואל נדחתה, הוא פוסק כרב נחמן:

טור חושן משפט הלכות הלואה סימן סז אות כג

ואפ"י לא נכתב אלא אמר זה הלשון על פה לדיינים מהני

ראוי להעיר שיתכן שהרמב"ן והרא"ש התכוונו אחרת. רב נחמן חלק על שמואל מבחינה עקרונית, אך הוא מודה שאין בכוחו לתקן שהמסירה תעשה בעל פה. אם נאמר כך, יהיה עלינו לבאר מדוע בבית מדרשו של רב אשי מסרו את החובות זה לזה בעל פה.

הרמב"ם פוסק כרבנן דבי רב אשי!

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה כז

תלמידי חכמים שהלוו זה את זה ומסר דבריו לתלמידים, ואמר מוסרני לכם שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה אינו צריך לכתוב פרוזבול, מפני שהן יודעים שהשטות כספים בזמן הזה מדבריהם ובדברים בלבד היא נדחית. +/השגת הראב"ד/ ובדברים בלבד היא נדחית. א"א דבריו סותרין זה את זה. +

הרמב"ן אמר שדבי רב אשי ורב נחמן חולקים על שמואל, שכן שמואל התנגד לפרזבול, ואילו רב אשי ורב נחמן בקשו להקל על השימוש בפרזבול עוד יותר. הראב"ד מקשה על הרמב"ם גם בסתירה הלכתית לכאורה:

שם הלכה יז

אין כותבינן פרוזבול אלא חכמים גדולים ביותר כבית דינו של רבי אמי ורבי אסי שהן ראויין להפקיע ממון בני אדם, אבל שאר בתי דינין אין כותבינן.

כיצד יתכן שבהלכה י"ז הרמב"ם יפסוק כשמואל, שיש למסור את הפרזבול דווקא לבית הדין הגדול, ואילו בהלכה כז פוסק שתלמידי החכמים יכולים למסור את החובות בפני התלמידים?

אם נדייק בלשון הרמב"ם, נראה שהדברים מיושבים. אילו הרמב"ם היה כותב שיש לכתוב את הפרזבול בפני בית דין הראוי להפקיע ממון, היה משמע שהפרזבול אינו מועיל אם בית הדין אינו בעל סמכות מספקת. אך הרמב"ם פוסק שיש למסור ל"חכמים גדולים ביותר כבית דינו של רבי אמי ורבי אסי". מדוע, וכי יש להם יותר סמכות מבתי דין אחרים? התשובה הפשוטה היא שהפרזבול מועיל כאשר השמיטה דרבנן. חכמים תיקנו

שמיטת חובות מדרבנן. הלל ראה שאנשים אינם עומדים בתקנה זו, ובמקום לבטל את התקנה תיקן תקנה חדשה, המאפשרת לעקוף את שמיטת הכספים מדרבנן. רב נחמן אומר שאילו הדבר היה תלוי בו הוא היה מראש מתקן לכולם שימסרו את חובותיהם בעל פה. מדוע הלל לא עשה זאת? על כך עונה הרמב"ם בהלכה כ"ז: אנשים שאינם בקיאים בסוגיות, בתקנות ובדרכיהם של חז"ל עלולים לזלזל בתקנות אם יתקנו תקנה העוקפת את תקנת שמיטת כספים בצורה קלה מדי. תלמידי החכמים המבינים את הדרך של חז"ל אכן יכולים לנצל את הדרך הפשוטה יותר. אך לשאר העם צריכים להציג תקנה שתראה רצינית. לכן הרמב"ם פוסק את שתי הקצוות: מי שמבין את דרכי התקנות, דיו שימסור בעל פה לתלמידי בית המדרש. מי שאינו מבין ועלול לזלזל מוכרח למסור את שטרותיו דווקא בפני בית הדין הגדול שבדור! כך מתרץ הרב קנייבסקי את קושיית המקשים על הרמב"ם, מדוע החמיר כל כך בגדר בית הדין שניתן למסור בפניו פרחבול:

דרך אמונה ביאור ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה יז

הקשה בסי' מקצוע בתורה ... דהא רבנו (הרמב"ם) לא פסק כטעמא דהפקר בית דין הפקר, רק כתירוצא דאביי, דשביעית בזמן הזה דרבנן. אם כן, מה צריך להפקיע ממון כאן, הא מדאורייתא לא משמטא כלל, ורק רבנן תקנו דתשמט, והם אמרו דפרוזבול מהני! ונשאר בקושיא

ונראה דרבנו בעצמו מתרץ קושיא זו, שכתב לקמן בהלכה כ"ז: "תלמידי חכמים שהללו זה את זה ומסר דבריו לתלמידים ואמר מוסרני לכם שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה אין צריך לכתוב פרוזבול, מפני שהן יודעים שהשמטת כספים בזמן הזה מדבריהם, ובדברים בלבד היא נדחית", הרי מפורש שעמי הארץ אין יודעים ששמיטה בזמן הזה דרבנן, וסוברים שהוא מדאורייתא. ומעתה, אם כל אחד יוכל לכתוב פרוזבול, יאמרו שאין דין שמיטת כספים. לכן תקנו שאי אפשר לכתוב רק בית דין דר' אמי ור' אסי, דאלימי לאפקועי ממונא, והפקר בית דין הפקר, וזה יבינו גם עמי הארץ. אבל תלמידי חכמים שידעו ששביעית בזמן הזה מדבריהם, ונדחית בדברים בלבד, ואין צריך בזה להפקיע בבית דין חשוב, ולכן סגי להו במסירת מילי. ותירץ בזה השגת הראב"ד והרא"ש שסותר דבריו, ששם כתב דבעי בית דין דר' אמי ור' אסי דאלימי לאפקועי ממונא, וכאן כתב דבדברים בלבד היא נדחית

הלכה – בפני איזה בית דין מוסרים את הפרוזבול?

המאירי מסכם את השיטות ביחס לזהות בית הדין שצריכים למסור בפניו את הפרוזבול:

בית הבחירה (מאירי) מסכת גיטין דף לו עמוד ב

כשתקן הלל את הפרוזבול לא לדורו בלבד אלא אף לכל דורות הבאים אחריו לכל זמן שתהא השמטת כספים נוהגת בו מדברי סופרים. ומעתה כל בית דין שיבא לבטל ענין הפרוזבול אין שומעין לו, שאין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חברו אלא אם כן גדול ממנו בחכמה ובמנין. ואפילו בטלה הסיבה כגון שהוכשרו הדורות ואינם נמנעים מלהלוות, ואלו לא תקן אלא לדורו, אף על פי שהבאים אחריו היו נוהגים כן מכח תקנתו ובהוראת בתי דינין שביניהם, הואיל ומכל מקום הוא לא תקן, יכולים הם לבטל, אלא שכל שלא ביטלו דנין בו בדין של הלל, אלא שאף לדורות תקן. ומכל מקום אף הוא לא התיר את הרצועה להיעשות על ידי כל בית דין שיזדמן, אלא דווקא על ידי בית דין חשוב ומומחה מצד חכמתו ושהוא קבוע להיות של בני המחוז מתנהגים על פיו ובאים לפניו לדין, ומעתה בזמן הזה במקום שנוהגים בשמיטת כספים, הואיל ואין בתי דינין חשובים וקבועים כל כך, אין אנו מכניסין עצמנו בדין פרוזבול, והרוצה שלא יהא שביעית משמטתו לווה על מנת שלא ישמיטנו בשביעית. זו היא שיטתנו, וכן כתובה גדולי המחברים.

ומכל מקום קצת חכמי הדורות כתבו שזו שאמר שמואל 'לא כתבין פרוזבול אלא או בבי דינא דסורא או בבי דינא דנהרדעא', לטעמיה הוא, שהיה אומר עולבנא דדייני הוא, כלומר שמוציאין ממון שלא כדין והיה מחזר בבטולו, וכדקאמר 'אם יישר חילי אבטליניה', כלומר שאלו הייתי גדול מהלל בחכמה ובמנין הייתי מבטלו, וכן שהוא נמשך לטעמא דלדריה תקין, וודאי לדרי עלמא ... דמה ענין לחזר בו אחר בית דין יפה כל כך יותר משאר דיני ממונות, ואדרבה קיל טפי, שאינו אלא דרך הודעה, ודין שבא מכח תקנה ואין בו חשש טעות והעלמת ידיעה וכדחזינן ביה דדיו בשנים ... ומעתה אף בזמן הזה מועיל פרוזבול במקום שנוהגים בו בשמיטת שביעית, וכן נראה דעת גדולי הפוסקים שהביאו דין פרוזבול ולא הביאו זו של שמואל

שולחן ערוך חושן משפט הלכות הלוואה סימן סז סעיף יח

פרוזבול, אינו משמט. ואינו נכתב אלא בבית דין חשוב, דהיינו שלשה בקיאים בדין ובענין פרוזבול, ויודעים ענין שמיטה, והמחום רבים עליהם באותה העיר. וי"א דכותבין פרוזבול בכל בית דין, ונראה לי דיך להקל בזמן הזה.

שם סעיף כ

תלמידי חכמים שהללו זה את זה, ומסר דבריו לתלמידים, ואמר: מוסרני לכם שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה, אינו צריך לכתוב פרוזבול, מפני שהם יודעים ששמיטת כספים בזמן הזה מדבריהם, ובדברים בלבד היא נדחת. הגה: וי"א דכל אדם נמי יוכל לומר דבריו בעל פה לפני ב"ד, ומהני, ואין צריך פרוזבול

לסיכום:

במסכת גיטין (דף לו ע"ב) שמואל אומר שניתן לעשות פרוזבול רק בפני בית דין של סורא או נהרדעא. הגמרא אומרת שיתכן והכוונה היא שצריכים בית דין כמו של רב אמי ורב אסי היכולים להוציא ממון.

ר"ת עובר בין שלוש אפשרויות בקריאת הגמרא:

- א. בזמן שאין תלמידי חכמים עם סמכות של ראשוני האמוראים, אין אפשרות לעשות פרוזבול.
- ב. בכל דור ניתן לעשות פרוזבול בבית הדין הגדול והמרכזי שבדורו.
- ג. ניתן לעשות פרוזבול בכל בית דין שיש לו סמכות להוציא ממון. עיקר כוונתו של שמואל היא שאין אפשרות לעשות פרוזבול בפני סתם שלושה.

הרמב"ם פוסק שבית הדין צריך להיות בית דין של "חכמים גדולים ביותר". אין קטגוריה הלכתית של "חכמים גדולים ביותר". נראה שהרמב"ם מבין שיש צורך לאזן את תחושת הרמאות שבפרוזבול על ידי כך שמגביל אותו לבית הדין החשוב ביותר, וכך נותן תחושה שהפרוזבול הוא רשמי ורציני. כך גם משמע מלשון ספר התרומות.

האם שמואל התנגד לפרוזבול?

הרי"ף אינו מזכיר את דברי שמואל. הרמב"ן מסביר שהרי"ף מבין ששמואל התנגד לפרוזבול באופן כללי. בין השאר, שמואל כינה את הפרוזבול "עולבנא דדייני". הרמב"ן מסביר שכחלק ממגמה זו, שמואל הגביל את בתי הדין בהם אפשר לעשות את הפרוזבול. מכיוון שאיננו פוסקים כשמואל, אין הגבלה לסוג בית הדין בו ניתן לחתום על הפרוזבול.

העמקה נוספת בשיטת הרמב"ם לאור דברי הרמב"ן

במקביל לאמירה של שמואל, המבקשת לבטל את הפרוזבול, רב נחמן אומר שהיה שמח להקל ולאפשר לאנשים למסור את שטרותיהם לבית הדין בעל פה.

בהמשך לדברי הרמב"ן, הטור מבין שיש כאן מחלוקת בין שמואל ורב נחמן. דברי שמואל נדחו, אם כך הלכה כרב נחמן, ומעיקר הדין ניתן למסור את השטרות ללא חתימה על פרוזבול ממשי.

בהמשך הסוגיה מסופר שרבנן דבי רב אשי מסרו את הפרוזבולים בעל פה זה לזה. הרמב"ם פוסק שתלמידי בית המדרש יכולים לעשות כך. כיצד זה מתיישב עם פסיקתו שניתן למסור רק בפני בית הדין הגדול והחשוב ביותר? מסתבר שהסברא שכתבנו לעיל נכונה. הצורך בבית דין חשוב וחכם ביותר נועד להרשים את הציבור. מצד הדין דיינו בבית דין רגיל, ולמסור בעל פה. אך צריכים להציג לציבור שהפרוזבול רציני על ידי הגבלתו לקבוצות מסוימות בלבד.

להלכה השו"ע פוסק שצריכים בית דין חשוב, כלומר שלושה בקיאים בדין ומבינים פרוזבול מהו, והמחום רבים עליהם. הרמ"א אומר שניתן להקל בזמן הזה לכתוב פרוזבול בכל בית דין. בנוסף השו"ע והרמ"א פוסקים שניתן למסור את בית הדין בעל פה.

מסירה לעדים או לדיינים

למדנו שלפי רבים מהראשונים יש הגבלה על בתי הדין אליהם אפשר למסור את הפרוזבול. מצד שני, במשנה נאמר שהעדים יכולים לחתום על הפרוזבול:

משנה מסכת שביעית פרק י משנה ד

זהו גופו של פרוזבול: מוסר אני לכם איש, פלוני ופלוני הדיינים שבמקום פלוני, שכל חוב שיש לי, שאגבנו כל זמן שארצה. והדיינים חותמין למטה או העדים

בירושלמי על המשנה נראה שיש הרחבה וביאור לדבר:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שביעית פרק י הלכה ב

ר' חזקיה בשם רבי ירמיה: ואפילו נתונים ברומי

כבר נציין שלכאורה הקביעה הזאת מקלה על הפסיקה כדברי שמואל. גם אם יש לעשות פרוזבול בבית הדין הגדול והמרכזי, לכאורה אין צורך שהמסירה תעשה בפניהם! אך מהקטע הבא בירושלמי יתכן ומשמע אחרת:

רבי בא בשם רבנן דתמן: שלושה שדנו ומת אחד מהן, חותמין בשנים, ואמר: אף על פי שחתמנו בשנים, דננו בשלושה. אמר רבי חגי: מתניתין אמרה כן (אכן, כך עולה מהמשנה): והדיינין חותמין מלמטן או העדים

מדברי רבי חזקיה נשמע שניתן להחתים את העדים על מסירה לבית דין שאינם נוכחים כלל. מדברי רבי חגי נשמע שהעדים יכולים לאשר שהמסירה נעשתה בפני בית דין. משמע שאין אפשרות שהעדים יחתמו על מסירה שלא נעשתה בפני בית הדין!
רבינו אביגדור (המופיע במדכ"י) פוסק שאכן אין צורך שהפרזבול יעשה בפני בית הדין:

מרדכי מסכת גיטין פרק השולח רמז שפ

גרסינן עלה בירושלמי דשביעית דרבי חזקיה בשם רבי ירמיה אפילו נתונים ברומי פירוש הדיינים כלומר יכול לומר מוסרני לפלוני ופלוני הדיינים שבמקום פלוני אפילו רחוקין ממנו הרבה אף על פי שאינם בפניו שפיר דמי המשנה ראשונה אומר שהדבר רמז בנוסח הפרזבול שבמקורות התנאיים:

פירוש משנה ראשונה מסכת שביעית פרק י משנה ד

מוסר אני לכם איש פלוני ופלוני הדיינים שבמקום פלוני – אף על גב דבוודאי אין צריך לכתוב בפרוזבול מקום שעומד בו, נקט הכא 'שבמקום פלוני' לאשמועינן שאפילו הדיינים אינם כאן ויכול למסור חובו, ולומר שהוא מוסר חובו אל הדיינים שבמקום פלוני. וכדאמרין בירושלמי 'אפילו נתונים ברומי'

ברם, ראשונים אחרים מבארים את הירושלמי אחרת. הרמב"ן (כרבי רבותיו של הריטב"א שלמדנו ביחידה הקודמת, האומר שמסירת השטרות מועילה מדאורייתא, והפרזבול זו מסירת שטרות בלי כל פרטי הדין של מסירת שטרות, מביא את הירושלמי בהקשר זה:

חידושי הרמב"ן מסכת גיטין דף לו עמוד א

והא תניא בספרי "ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידיך", ולא של אחיך בידך, יצא המלווה על המשכון והמוסר שטרותיו לבית דין שאין משמטין... התם במוסר שטרותיו לבית דין ממש, אבל הכא אינו מוסר להם, אלא שכותב 'מוסרני לכם', כלומר בכל מקום שהם יהיו כמסורות לידכם, ואמרו בירושלמי ואפילו נתונות ברומי וכן הר"ן:

הר"ן על הרי"ף מסכת גיטין דף יח עמוד ב

דהיכא דמסר שטרותיו ממש דאורייתא היא, אלא דאתא הלל ותיקן דאף על גב דלא מסר. ואפילו אין בידו נמי כי אמר מוסרני כמאן דמסר דמי וכן אמרו בירושלמי [בפרק בתרא דשביעית סוף הלכה ב] אפילו נתונין ברומי הרמב"ן והר"ן מסבירים שכוונת הירושלמי היא שהשטרות נמצאים ברומי, לא שהדיינים נמצאים ברומי. לפי דבריהם אין מחלוקת בירושלמי. רבי חזקיה אומר שאין צורך שהשטרות עצמם יהיו לפניו, הם יכולים להיות בקצה העולם. רבי אבא אומר שהעדים החותמים יכולים להעיד שמסר את שטרותיו לפני בית הדין שאינו נוכח. אך שניהם מסכימים שמסירת החובות צריכה להתבצע בפני בית הדין!

הגהת הרמ"א על דברי השולחן ערוך חושן משפט הלכות הלואה סימן סז סעיף כ

אין חילוק בין אם המלווה צעיר הדיינים או לא, כי יכול לומר אפילו שלא צפניהם: אני מוסר שטרותי לבית דין פלוני שצעיר פלוני השולחן ערוך אינו מתייחס לאפשרות של מסירת השטרות ללא נוכחות בית הדין. הרמ"א פוסק שניתן להחתים עדים שמוסר את שטרותיו גם אם מעולם לא הופיע בפני בית דין. הרב יונתן אייבשיץ מעיר על כך:

תומים סימן סז ס"ק כא

דין זה צליע, כי לא נראה כן מכל הפוסקים דנסתפקו אי בעינן בית דין מומחים, וכי אלמן ישראל שלא יהיה ח"ו בכל תפוצות ישראל מומחים, והרי יכול לומר מוסרני לכם! ... וכן באמת לשון 'נתונים' יותר מסתבר דקאי על השטרות, ולכן דין זה צליע

התומים מוכיח את שיטת הרמב"ן והר"ן: בירושלמי כתוב "אפילו נתונים ברומי". וכי ראוי לומר על דיינים שהם "נתונים"? מילה זו מתאימה יותר לחפץ דומם, כמו שטר. לכן הרמב"ן והר"ן מכריעים שהכוונה היא לשטרות הנתונים ברומי, ולא לדיינים.

אם כך, אומר הרב יונתן אייבשיץ, אין מקור ברור לכך שניתן להודיע לעדים על מסירת השטרות לבית הדין ללא עמידה בפני בית הדין. על כן יש להצהיר על מסירת השטרות ישירות לבית הדין. ברם, בפרזבול עצמו אין צורך בחתימת הדיינים. די בכך שהעדים יחתמו שראו את ההצהרה על מסירת השטרות בפני בית הדין.

המבי"ט חולק ומייעץ לעשות פרוזבול בפני עדים:

שו"ת מבי"ט חלק ב סימן פא

בכל מקום שאין בו ב"ד לפחות שנים שיודעים ובקיאים בדינים ובדיני פרוזבול ושביעית אין כותבין פרוזבול ויש להם תקנה לשלוח למקום ב"ד חשוב על ידי עדים וכדאמרין בירושלמי דשביעית כר' חזקיה בשם ר' ירמיה אפילו נתונים ברומי פ"י הדייני יכול לומר מוסרני לפלוני לכם הדיינים פלוני ופלוני שבמקום פלוני אפילו רחוקים ממנו הרבה אעפ"י שאינם בפניו וכמו שהביא במרדכי פרק השולח ומשמע אפילו לא ידעו הב"ד

שימו לב: מתוך שפסק כרמב"ם, שיש למסור את הפרוזבול לבית הדין הגדול דווקא, המבי"ט אומר שרוב העם ייאלץ לעשות פרוזבול שלא בפני בית הדין!

נראה שמתוך כך נוצר מנהג ירושלים שהפרוזבול יחתם דווקא על ידי העדים, כפי שהרב עובדיה מצטט ממספר מקומות:

שו"ת יביע אומר חלק ג חושן משפט סימן ו אות א

אודות מה שנוהגים פעה"ק ירושלים ת"ו לסדר הפרוזבול בפני ב' עדים ושלא בפני בית דין, וכמבואר בס' ארץ חיים חו"מ (סי' סז) שנוסח הפרוזבול שנכתב בירושלים בזמן הגאון מהר"י חזן בעל חקרי לב, היה בזה הלשון: בפנינו עדים החתומים מטה בא פלוני ואמר לנו וכו' הו' עלי סהדי שאני מוסר כל חוב שיש לי לבית - דין הצדק אשר פעה"ק ירושלים ת"ו, הרה"ג ר' רפאל יוסף חזן, והרבנים מהר"ר יום - טוב דאנון ומהר"ר שלמה חאטים, שאגבנו כל זמן שארצה. וחתומים עליו שני עדים. ע"ש.

וכן בקונטרס תוספת שביעית הועתק שטר פרוזבול שנעשה בדור הגאון ח"ד בדרא, שכל חוב שיש לו מוסר להרה"ג עט"ר מהר"ר דוד חזן, והרב המופלא מהר"ר אברהם אשכנזי, והרב המובהק מהר"ר משה פארדו, וחתומי עליו ב' עדים. וכן העיד בגדלו גאון ירושלים בס' מזבח אדמה יו"ד (ס"ס שלא), שנוהגים לכתוב הפרוזבול בלשון עדים ולכתוב בו בפירוש הדיינים היותר גדולים פה עה"ק. ע"ש.

שימו לב שמצד אחד מחתימים כאן את עדים על מסירה לבית הדין. אך בתי הדין אליהם מוסרים הם בתי הדין של גדולי הדור, בדומה לדברי המבי"ט.

הרב עובדיה, כדרכו בקודש, מפרט את סוגיית "אפילו נתונים ברומי", ומביא אחרונים ופוסקים רבים החולקים בעניין. הוא מסכם:

שם אות ח

יש לסמוך על הפוסקים דס"ל דלא בעינן בפני ב"ד, יען דשמיטת כספים בזה"ז מדרבנן ולקולא .... והנה חדשים מקרוב באו ובייחוד מאחינו האשכנזים שהחלו לעשות חדשה בארץ ולהנהיג פעה"ק ירושת"ו שכל המבקש לעשות פרוזבול יבא לבית דין, והדפיסו הפרוזבול בנוסח 'במותב תלתא כחדא הוינא אגן בית דין' וכו' .... ואנא דאמרי דבודאי דהמחמיר על עצמו לכתחילה לכתוב הפרוזבול בפני בית דין תבוא עליו ברכה, אבל הרוצים להקל בזה בשביעית בזמן הזה דרבנן, ולעשות כן בפני עדים ושלא בפני בית דין, וכמנהגינו פעה"ק ירושלים ת"ו מדורי דורות, בודאי שיש להם על מה שיסמוכו ... ובהיות שבעוה"ר מצוה זו רופפת בידינו, עבדינן עובדא לכתחלה, להדפיס הנוסח של הפרוזבול, בפנינו עדים החתומים מטה וכו', כדי שלא להטריח את הבעלי חוב לבא לבית דין, וביום ערב ראש השנה, דילמא ממנעי ולא עבדי

שימו לב שהרב עובדיה מכריע להקל לכתחילה בהתחשב בשני שיקולים: א. יש כבר מנהג ירושלים, וחלילה לזלזל במנהג. ב. מכיוון שכולם צריכים לכתוב פרוזבול, מחובתנו לוודא שיש אפשרות זמינה ופשוטה לכולם. ראוי לציין את מה שעלה מהמבי"ט. שני אלו שיקולים מדוע להקל. ברם, מהמבי"ט נשמע שהשיקול מבחינתו היה לחומרה: בכדי למסור את השטרות בפני בית הדין הגדול, כדברי הרמב"ם, בהכרח יהיה צורך לאפשר שהפרוזבול יחתם בפני עדים ללא בית דין. נראה שהרב עובדיה אינו חושש לכך, אחרת לא היה רואה במנהג האשכנזי חומרה, אלא קולא.

לסיכום:

במשנה נאמר שניתן להחתים עדים או דיינים על הפרוזבול.

רבי חזקיה בירושלמי אומר שניתן לעשות פרוזבול "אפילו נתונים ברומי". רבי חגי אומר שאפשר ללמוד מהמשנה האומרת שהעדים חותמים על הפרוזבול שאם בית הדין דן את הדין ומת אחד מהם, יחתמו האחרים כעדות שבית הדין יושב יחד והכריע.

מדבריו משמע שהעדים החותמים על הפרוזבול חותמים ששטרותיו נמסרו לבית הדין. לעומת זאת, משמע מדברי חזקיה שהעדים יכולים לחתום על כך שמודיע שמוסר לבית הדין, גם אם בית הדין אינו נוכח. רבינו אביגדור (המופיע במרדכי) פוסק שאכן אין צורך שהפרוזבול ייעשה בפני בית הדין. המשנה ראשונה מסביר שזו הסיבה שהמשנה אומרת "הדיינים שבמקום פלוני" – משמע שהמוסר אינו נמצא עם הדיינים. ברם, הרמב"ן והר"ן מסבירים שכוונת הירושלמי היא שהשטרות נמצאים בארץ אחרת. הוא מודיע לבית הדין שלפניו שהוא מוסר להם את השטרות הנמצאים במקום אחר. השו"ע אינו מתייחס לאפשרות של מסירת השטרות לבית הדין שלא בנוכחותו, משמע שפוסק כר"ן ורמב"ן. הרמ"א אומר שניתן למסור את השטרות שלא בפני בית הדין. הרב יונתן אייבשיץ מוכיח שלא מקובל למסור את השטרות שלא בפני בית הדין, אחרת מדוע הפוסקים מתייחסים למסירה לבית הדין הגדול כדבר שאינו פשוט? אם ניתן למסור שלא בפניהם, בקלות ניתן לכתוב את בית הדין הגדול בשטר, ולהחתים שכנים על כך! המבי"ט עושה את ההיפך: מתוך מגמה להחמיר ולמסור את השטרות לבית הדין הגדול, הוא ממליץ להחתים עדים על מסירה לבית הדין הגדול. מתוך כך נוצר מנהג ירושלים שהפרוזבול יחתם דווקא על ידי עדים, במסירה לבית הדין הגדול. הרב עובדיה מצטט עדויות לכך מספרים רבים.

מעקרונות הקק"ל: הקופסה הכחולה כמבטאת קשר בין מדינת ישראל לבין כל העם
ביחידה אנו לומדים על השאלה אם יש צורך שכל אדם באופן אישי יגיע לבית הדין להחתים על פרוזבול.

ב-1904 הוכנו הקופסאות הכחולות הראשונות לתפוצה המונית ואחת מהן הונחה על ידי הרצל בחדר עבודתו והיא שמורה עד היום בחדר הרצל השמור במוזיאון המתעד את פעילותו בהר הרצל בירושלים. חשיבותן של הקופסאות התבררה מייד לא רק בגלל ערכן ככלי לאיסוף כספים, אלא גם כביטוי לקשר בין יהודי התפוצות לבין היישוב היהודי הקטן בארץ ישראל ואדמתה.

על הערך החינוכי הטמון בקופסה הכחולה אמר מנחם אוסישקין, ממנהיגייה הבולטים של קק"ל, כי "הפרוטה שהילד נותן או שהוא מאסף בשביל גאולת הקרקע אינה חשובה כלשעצמה [...] אבל חשובה היא כיסוד חינוכי: לא הילד הוא הנותן לקרן הקיימת, כי אם היא נותנת לו [...] אחיזה ואידאל מרומם לכל ימי חייו."
[למידע נוסף על ההיסטוריה של הקופסה הכחולה לחצו כאן.](#)

קק"ל
קרן קיימת לישראל
K K L - J N F

גדרי בית דין לפרוזבול

למדנו לעיל שהרמב"ן רואה מחלוקת בין רב נחמן ושמואל אם להחמיר את גדרי בית הדין לפרוזבול או להקל עליו. ניתן לראות הד נוסף לקולא של רב נחמן בגדרי בית הדין לפרוזבול²:

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף לב עמוד ב

רב נחמן אמר: בפני ב', רב ששת אמר: בפני ג'. רב ששת אמר: בפני ג', "בית דין" קתני; ורב נחמן אמר: בפני ב', לבי תרי נמי "בית דין" קרי להו. אמר רב נחמן: מנא אמינא לה? דתנן: מוסרני לפניכם פלוני ופלוני הדיינין שבמקום פלוני. ורב ששת? אטו תנא כי רוכלא ליחשיב וליזיל?

רב נחמן מבין שפירוט המשנה "פלוני ופלוני" משקפים שיש בבית הדין הזה שני דיינים. רב ששת אומר שהכוונה היא בפני בית דין של שלושה, ומכיוון שזה מובן מאליו אין צורך לפרט "פלוני ופלוני ופלוני". מה הסברא להקל ולאפשר שהשטר יחתם על ידי שני דיינים בלבד?

² הסוגיה עצמה עוסקת בנושא מקביל, הצגנו את הדברים בצורה שלא דורשת העמקה בגוף הסוגיה.

במסכת סנהדרין ישנה שיטה האומרת שמדאורייתא אין צורך בבית דין של שלושה. ראשוני ספרד מסבירים שרב נחמן אינו מבוסס על השיטה הזאת:

חידושי הריטב"א מסכת גיטין דף לב עמוד ב

אף על גב דשנים שדנו אין דיניהם דין כלל דלא קיימא לן כשמואל (סנהדרין ה' ב'), היינו בדין דבעי משא ומתן אבל גבי פרוזבול דלא בעי משא ומתן דיניהם דין

הר"ן מסביר שדברים אלו נאמרים כמחלוקת על דעת רב אחאי גאון:

חידושי הר"ן מסכת גיטין דף לב עמוד ב

ובפרוזבול נמי, הואיל והכי תיקן הלל, בכל דהו סגי, דאיהו אפקעיה לממונא. וזה שלא כדברי רב אחאי גאון, שפוסק כשמואל דאמר שנים שדנו דיניהם דין, משום דרב נחמן דהכא הכי סבירא ליה, וליתא

הריטב"א אומר שבפרחבול דינו בשני דיינים מפני שבית הדין מתפקדים כהוצאה לפועל, ואין להם צורך בשיקול דעת. הר"ן אומר שפרחבול זו תקנה של הלל, ואיננה כפופה לגדרי בתי דין. רב אחאי גאון אומר שבפרחבול אין צורך בשלושה דיינים מפני שבכל בית דין אין צורך בשלושה דיינים.

לעניין האפשרות ששני דיינים יהיו בית הדין לממונות לכאורה אין נפקא מינה בין ההסברים, אך יתכן ודבריהם ישליכו על דינים אחרים. לפי רב אחאי אין כאן חריגה מגדרי בית דין אחרים. לפי הר"ן והריטב"א עולה האפשרות של חריגה מגדרי בית דין רגיל, יתכן ויהיו לכך השלכות אחרות. לדוגמא: הלכה היא שעושים דין ביום בלבד. האם מותר למסור את הפרחבול בלילה? לפי רב אחאי האפשרות למסור פרחבול בלילה לכאורה תהיה זהה לאפשרות לקיים כל דין אחר בלילה. לפי הריטב"א יתכן והפרחבול מתפקד כהוצאה לפועל בלבד, ניתן לוותר על דרישה זו. האם מותר למסור את הפרחבול לדיין קרוב משפחה של המוסר? לפי רב אחאי גאון לכאורה אין הצדקה לקולא שכזו. לפי הריטב"א יתכן ומכיוון שאין צורך בשיקול דעת, ניתן יהיה למסור לקרוב משפחה.

עלינו לזכור שרב ששת חולק ואומר שצריכים שלושה דיינים. לפי רב אחאי לכאורה הוא אומר שהדין זהה לדין של בית דין. אך לפי הראשונים האחרים, במה הוא חולק על רב נחמן? אפשר להציע שתי אפשרויות עקרוניות:

- א. רב ששת חולק עקרונית וסובר שהפרחבול הוא דין רגיל לכל דבר ועניין, ואילו רב נחמן חולק על כך.
  - ב. רב ששת מסכים עם רב נחמן שעקרונית היה מקום להקל בפרחבול, מהסיבות שנתנו הראשונים. ברם, תקנת הלל הייתה למסור לבית דין של שלושה דיינים.
- לפי האפשרות הראשונה, אם נפסוק כרב ששת, הרי שפרחבול יצטרך להימסר לפי כל גדרי בית הדין הרגילים. לפי האפשרות השנייה יש מקום להקל בגדרי בית דין אחרים, גם אם מספר הדיינים נקבע מראש על ידי הלל הזקן.

תומים סימן סז ס"ק כג

אני מסופק אם יכולים הדיינים להיות קרובים ללווה, דהא על ידם יבוא חוב ללווה ואיך יכולים לחוב לקרובם, או דבמילתא דרבנן הקילו, דהא מוסר סתם כל חובותיו

בלשון התומים נשמע שמתלבט בין דברי רב אחאי גאון, שיש צורך בגדרי בית דין רגיל, או שניתן להקל, בדומה לדברי הר"ן.

מצד שני, יתכן והסברא הראשונה מתאימה לכל הראשונים. גם אם ניתן להקל במספר הדיינים, זהו מפני שאין צורך בשיקול דעת של שלושה. אך לא יתכן שקרובים ייצרו חובת הוצאת ממון.

ערך לחם חושן משפט סימן סז ס"ק לא

פרוזבול נכתב בלילה, ואינו כמו דין ... דמדין קניית שטר נגעו בו, וכן מצינו דבדברים לבד נדחית שמיטת כספים ... ומינה שאפילו קרובים לדיינים כשרים, כדין קניית שטר זה מזה

המהריק"ש אומר שאפשר למסור את הפרחבול בלילה, וכן לקרובים, לכאורה בדומה לסברת הר"ן.

הרב קנייבסקי תוקף את השיטה הזאת:

דרך אמונה - ביאור ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה יח

לכאוי אין מקום להתיר לעשות פרוזבול בלילה אפילו להפוסקים דסגי בב' היינו משום דב' נמי נקראין בית דין במקום שאין צריכים בית דין נוטה. אבל להכשיר בלילה, דילפינן מקראי בסנהדרין ל"ד ב' מ"ביום הנחילו את בניו" אין שום טעם להכשיר כאן!

האפשרות של שני דיינים מבוססת על כך שבית דין של שניים הם בית דין ללא יכולת פסיקה בעניינים הדורשים שיקול דעת (מפני שביחס אליהם יש צורך במספר אי זוגי של דיינים שיכריע במקרה של מחלוקת). ביחס לפרזבול אין צורך בדיין השלישי המכריע, ולכן ניתן להסתפק בשני דיינים. על פניו אין שום קשר בין טעם זה לבין שאלת דין בלילה!
הרב קנייבסקי מציע סברא אחרת:

אך מטעם אחר אפשר להסתפק כאן, דאפשר דהא דאין דנין בלילה הוא דווקא במקום שצריך הוראה ופסק דין, אבל במקום שאין צריך אלא למסור דבריו לבית דין ואין כאן שום הוראה יתכן שגם בלילה כשר .... ואין לומר דבלילה אין עליהן כלל דין ב"ד והוי כאילו אמר שלא בב"ד, דהא גמר דין כשר בלילה, אם כן גם בלילה יש להן דין בית דין! ... אבל אין הדברים מוכרחים כמובן וצ"ע

בית הדין אינו יכול לשבת על כס המשפט בלילה. אך אחרי שישב על כסא ביום, את הפסק עצמו אפשר להוציא בלילה. מוכח שמבחינה מנהלית בית הדין עדיין נחשב בית דין בלילה, אלא שאסור לו להתחיל לדון בשעה זו. סברא זו מקבילה לסברא האומרת שאין צורך בשיקול דעת, ולכן אין צורך בשלושה דיינים, אך איננה נובעת ממנה. כלומר: שתי הסברות מתבססות על הבחנה בין בית הדין כמרכז הוראה ובין הפן המנהלי של בית הדין. יש דברים שלכאורה בית הדין יכול לעשות בצורה מנהלית, שאינם דורשים את אותם הגדרים הדרושים לאפשר לבית הדין לשבת בדין. שני דיינים הם בית דין, מכיוון שלצורך מנהלי אין צורך בשיקול דעת. ענייני מנהלה (קבלת שטרות) אפשר לנהל בלילה, שהרי בית הדין עדיין נקרא "בית דין" באותה השעה.

כמי נפסק?

ר"ף מסכת גיטין דף טז עמוד ב

והלכתא כרב נחמן

ר"ת בספר הישר (חידושים קלח) רמב"ן (כאן) ועוד פוסקים כר"ף.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה יח

זהו גופו של פרוזבול, מוסרני לכם פלוני ופלוני הדיינין שבמקום פלוני שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה הרמב"ם אינו מזכיר מפורשות את האפשרות שיהיו שני דיינים בלבד. המהר"י קורקוס מבין מכך שהרמב"ם פוסק כרב ששת:

ר"י קורקוס הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה יז

גבי פרוזבול אפשר דהלכה כרב ששת, ואף על גב דבכל דוכתא קי"ל כרב נחמן בדיני לגבי דרב ששת, והא דפרוזבול דינא הוא כאשר כתבתי למעלה! אפשר שדחה כאן לדרב נחמן מהא דשמואל, דבעו בי דינא כרבי אמי ורב אסי, אלמא כרב ששת סבירא ליה, שצריך בית דין גדול וחשוב, כך נראה לפי לשון רבינו למרות שבדרך כלל פוסקים כרב נחמן בדיני ממונות, כאן הרמב"ם פוסק כרב ששת מפני שהוא פוסק כשמואל, שאפשר לעשות פרזבול רק בפני בית דין חשוב. אך פרשנים רבים חולקים על פרשנות זו ברמב"ם. לדוגמא הרב קנייבסקי:

דרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה יח

פלוני ופלוני. משמע דדעת רבנו דסגי בשני דיינים

אך השו"ע וידא לנסח באופן שאינו מאפשר מקום לטעות:

שולחן ערוך חושן משפט הלכות הלואה סימן סז סעיף יט

זה גופו של פרוזבול: מוסרני לכם פלוני ופלוני ופלוני הדיינים שבמקום פלוני שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה השו"ע מוסיף ללשון המשנה "פלוני" נוסף, בכדי לחדד שיש צורך בשלושה. בבית יוסף מבאר שמכיוון שסתם בית דין הוא בית דין של שלושה, ודברי הרמב"ם אינם סותרים את הצורך בשלושה דיינים בצורה מפורשת, נראה לו יותר נכון לפסוק שזקוקים לשלושה.

לגבי חתימת קרובים על פרוזבול פוסק הגרש"ז:

שלחן שלמה שביעית עמוד רצז "פרוזבול"

אב ובנו רשאים לשמש דיינים לקבלת פרוזבול. קרובי משפחה של כותב הפרוזבול יכולים לשמש דיינים בפרוזבול שמוסר להם קרוב הפסול לעדות

ובהערה 12 שם מובא מעשה רב שנכדו של הגרש"ז עשה פרוזבול והחתים עליו את אביו ואת סבו הגרש"ז.

לסיכום:

במסכת גיטין (דף לו ע"ב) שמואל אומר שניתן לעשות פרוזבול רק בפני בית דין של סורא או נהרדעא. הגמרא אומרת שיתכן והכוונה היא שצריכים בית דין כמו של רב אמי ורב אסי היכולים להוציא ממון.

ר"ת עובר בין שלוש אפשרויות בקריאת הגמרא:

ד. בזמן שאין תלמידי חכמים עם סמכות של ראשוני האמוראים, אין אפשרות לעשות פרוזבול.

ה. בכל דור ניתן לעשות פרוזבול בבית הדין הגדול והמרכזי שבדורו.

ו. ניתן לעשות פרוזבול בכל בית דין שיש לו סמכות להוציא ממון. עיקר כוונתו של שמואל היא שאין אפשרות לעשות פרוזבול בפני סתם שלושה.

הרמב"ם פוסק שבית הדין צריך להיות בית דין של "חכמים גדולים ביותר". אין קטגוריה הלכתית של "חכמים גדולים ביותר". נראה שהרמב"ם מבין שיש צורך לאזן את תחושת הרמאות שבפרוזבול על ידי כך שמגביל אותו לבית הדין החשוב ביותר, וכך נותן תחושה שהפרוזבול הוא רשמי ורציני. כך גם משמע מלשון ספר התרומות.

האם שמואל התנגד לפרוזבול?

הרי"ף אינו מזכיר את דברי שמואל. הרמב"ן מסביר שהרי"ף מבין ששמואל התנגד לפרוזבול באופן כללי. בין השאר, שמואל כינה את הפרוזבול "עולבנא דדייני". הרמב"ן מסביר שכחלק ממגמה זו, שמואל הגביל את בתי הדין בהם אפשר לעשות את הפרוזבול. מכיוון שאיננו פוסקים כשמואל, אין הגבלה לסוג בית הדין בו ניתן לחתום על הפרוזבול.

העמקה נוספת בשיטת הרמב"ם לאור דברי הרמב"ן

במקביל לאמירה של שמואל, המבקשת לבטל את הפרוזבול, רב נחמן אומר שהיה שמח להקל ולאפשר לאנשים למסור את שטרותיהם לבית הדין בעל פה.

בהמשך לדברי הרמב"ן, הטור מבין שיש כאן מחלוקת בין שמואל ורב נחמן. דברי שמואל נדחו, אם כך הלכה כרב נחמן, ומעיקר הדין ניתן למסור את השטרות ללא חתימה על פרוזבול ממשי.

בהמשך הסוגיה מסופר שרבנן דבי רב אשי מסרו את הפרוזבולים בעל פה זה לזה. הרמב"ם פוסק שתלמידי בית המדרש יכולים לעשות כך. כיצד זה מתיישב עם פסיקתו שניתן למסור רק בפני בית הדין הגדול והחשוב ביותר?

מסתבר שהסברא שכתבנו לעיל נכונה. הצורך בבית דין חשוב וחכם ביותר נועד להרשים את הציבור. מצד הדין דיינו בבית דין רגיל, ולמסור בעל פה. אך צריכים להציג לציבור שהפרוזבול רציני על ידי הגבלתו לקבוצות מסוימות בלבד.

הלכה השו"ע פוסק שצריכים בית דין חשוב, כלומר שלושה בקיאים בדין ומבינים פרוזבול מהו, והמחום רבים עליהם. הרמ"א אומר שניתן להקל בזמן הזה לכתוב פרוזבול בכל בית דין. בנוסף השו"ע והרמ"א פוסקים שניתן למסור את בית הדין בעל פה.

מסירה לעדים או לדיינים

במשנה נאמר שניתן להחתים עדים או דיינים על הפרוזבול.

רבי חזקיה בירושלמי אומר שניתן לעשות פרוזבול "אפילו נתונים ברומי". רבי חגי אומר שאפשר ללמוד מהמשנה האומרת שהעדים חותמים על הפרוזבול שאם בית הדין דן את הדין ומת אחד מהם, יחתמו האחרים כעדות שבית הדין ישב יחד והכריע. מדבריו משמע שהעדים החותמים על הפרוזבול חותמים ששטרותיו נמסרו לבית הדין. לעומת זאת, משמע מדברי חזקיה שהעדים יכולים לחתום על כך שמודיע שמוסר לבית הדין, גם אם בית הדין אינו נוכח. רבינו אביגדור (המופיע במרדכי) פוסק שאכן אין צורך שהפרוזבול ייעשה בפני בית הדין. המשנה ראשונה מסביר שזו הסיבה שהמשנה אומרת "הדיינים שבמקום פלוני" – משמע שהמוסר אינו נמצא עם הדיינים. ברם, הרמב"ן והר"ן מסבירים שכוונת הירושלמי היא שהשטרות נמצאים בארץ אחרת. הוא מודיע לבית הדין שלפניו שהוא מוסר להם את השטרות הנמצאים במקום אחר. השו"ע אינו מתייחס לאפשרות של מסירת השטרות לבית הדין שלא בנוכחותו, משמע שפוסק כר"ן ורמב"ן. הרמ"א אומר שניתן למסור את השטרות שלא בפני בית הדין. הרב יונתן אייבשיץ מוכיח שלא מקובל למסור את השטרות שלא בפני בית הדין, אחרת מדוע הפוסקים מתייחסים למסירה לבית הדין הגדול כדבר שאינו פשוט? אם ניתן למסור שלא בפניהם, בקלות ניתן לכתוב את בית הדין הגדול בשטר, ולהחתים שכנים על כך! המב"ט עושה את ההיפך: מתוך מגמה להחמיר ולמסור את השטרות לבית הדין הגדול, הוא ממליץ להחתים עדים על מסירה לבית הדין הגדול. מתוך כך נוצר מנהג ירושלים שהפרוזבול יחתם דווקא על ידי עדים, במסירה לבית הדין הגדול. הרב עובדיה מצטט עדויות לכך מספרים רבים.

גדרי בית דין לפרוזבול

במסכת גיטין (דף לב ע"ב) רב נחמן לומד מלשון המשנה "בפני פלוני ופלוני" שיש צורך בשני דיינים בלבד. רב ששת חולק ואומר שמוכן ש"בית דין" הם שלושה, ולכן המשנה לא טורחת לפרט "פלוני ופלוני ופלוני". רב אחאי גאון מסביר שרב נחמן הוא המשך לשיטת שמואל, האומר ששניים שדנו דינם דין בכל מקום. הריטב"א אומר שרב נחמן פוסק שיש צורך בשני דיינים בלבד רק במקומות שאינם דורשים משא ומתן והכרעה, כמו מסירת שטרות.

הר"ן אומר שתקנת הלל מאפשרת למסור לבית דין, ללא גדרים מיוחדים, בשונה מדיינים אחרים. האם אפשר ללמוד מדבריהם קולות נוספות בגדרי בית דין של פרוזבול? לכאורה מדברי רב אחאי לא, אך מהראשונים האחרים כן. ניתן לראות לכך הדים במקומות שונים: התומים מסתפק אם הדיינים יכולים להיות קרובים של הלווים או המלווים?

בערך לחם פוסק שניתן לכתוב את הפרוזבול בלילה, מכיוון שבית הדין אינו מתפקד כבית דין, אלא כקונה שטרות. הרב קנייבסקי תוקף את מה שמשמע, שלומדים מהקולות בפרוזבול לקולות נוספות באופן כללי. הוא אומר שצריכים גדרים ברורים בכדי להסיק מקולא אחת לאחרת. הוא מציע הגדרה למדנית יותר: את פסק הדין ניתן למסור בלילה. מדוע? מכיוון שביום בית הדין עוסק במשא ומתן, קבלת עדות וכדו'. בלילה בית הדין יכול לעסוק בנושאים מנהליים. מכיוון שמסירת שטרות הוא עניין מנהלי, ניתן לקבל את השטרות בלילה.

להלכה

הרי"ף רמב"ן ור"ת פוסקים כרב נחמן. הרמב"ם מצטט את לשון המשנה, "פלוני ופלוני הדיינים". מהר"י קורקוס מבין שהרמב"ם פוסק כרב ששת, מכיוון שלמדנו שהרמב"ם מחמיר ודורש למסור לבית הדין הגדול. הרב קנייבסקי מסיק אחרת ואומר שהרמב"ם כותב רק "פלוני ופלוני" ללמד שיש צורך בשני דיינים בלבד. השו"ע תיקן זאת והוסיף "פלוני" נוסף, בכדי להבהיר שפוסק שזקוקים לשלושה דיינים.

בזאת סיימנו את הלכות הפרוזבול, והלכות שמיטה בכללן. הדרך עלך הלכות שמיטה והדרך עלן. בריך רחמנא דסייען.